

УДК 349.2

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ
В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УКРАЇНІ**

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF LABOR
IN AGRICULTURE IN UKRAINE**

Пироговська В.О.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується становлення та розвиток правового регулювання праці в сільському господарстві України, вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з особливостями правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві в сучасних умовах господарювання, розробці конкретних пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства Трудового кодексу України.

Ключові слова: сільське господарство, правове регулювання праці, трудові відносини, Трудовий кодекс України, сільськогосподарські працівники.

В статье анализируется становление и развитие правового регулирования труда в сельском хозяйстве Украины, решения теоретических и практических проблем, связанных с особенностями правового регулирования трудовых отношений в сельском хозяйстве в современных условиях хозяйствования, разработке конкретных предложений, направленных на совершенствование действующего законодательства Трудового кодекса Украины.

Ключевые слова: сельское хозяйство, правовое регулирование труда, трудовые отношения, Трудовой кодекс Украины, сельскохозяйственные работники.

The article analyzes the formation and development of legal regulation of labor in agriculture of Ukraine, decisions of theoretical and practical problems connected with the peculiarities of legal regulation of labor relations in agriculture in the current economic conditions, the development of specific proposals aimed at improvement of the existing legislation the Labor code of Ukraine.

Key words: agriculture, legal regulation of labor, labor relations, Labor code of Ukraine, agricultural workers.

Постановка проблеми. Сільське господарство України є однією з основних галузей національної економіки. Загальні засади правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві визначаються нормами трудового права. Проте особли-

вості застосування праці в процесі виробництва сільськогосподарської продукції повинні регулюватися спеціалізованими правовими нормами. У зв'язку з цим важливим є питання щодо віднесення до предмета правового регулювання аграрного права трудо-

вих відносин у сфері сільськогосподарського виробництва.

За роки існування України як самостійної незалежної держави прийнято значну кількість нормативних актів, спрямованих на поліпшення регулювання праці в сільському господарстві. Це закони «Про фермерське господарство», «Про господарські товариства», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про охорону праці». Але як показує практика, вони є малоефективними та недосконалими, що не дає можливості розвиватися та повноцінно функціонувати сільськогосподарським підприємствам у сучасних умовах.

У Трудовому кодексі України необхідно врахувати трудові відносини сільськогосподарських працівників. Це вимагає розробки пропозицій щодо вдосконалення положень з питань виникнення, зміни та припинення трудових відносин, норм, що регулюватимуть робочий час, час відпочинку, оплати та охорону праці, трудову дисципліну сільськогосподарських працівників.

Можна надати наступне визначення поняття сільськогосподарських працівників. Сільськогосподарський працівник – це працівник, який перебуває в трудових відносинах з сільськогосподарським товаровиробником.

Слід зазначити, що проблеми вдосконалення правового регулювання трудових відносин на етапі переходу до ринкової економіки завжди знаходилися в центрі уваги вчених – правознавців. Вагомий внесок у становлення та розвиток теорії правового регулювання трудових відносин зробили такі відомі вчені, як М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, Л.Я. Гінцбург, В.М. Догадов, Ф.М. Левіант, І.Я. Кисельов, Р.З. Лівшиць, українські вчені – М.Й. Бару, В.С. Венедиктов, Л.П. Гарашенко, Г.С. Гончарова, П.І. Жигалкін, В.В. Жернаков, І.В. Зуб, Р.І. Кондратьєв, А.Р. Мацюк, О.І. Процевський, В.І. Прокopenко, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенко, В.Г. Ротань, З.К. Симорот, М.П. Стадник, Б.С. Стичинський, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева та інші.

Особливої уваги заслуговують роботи М.І. Козиря, В.В. Петрова, А.А. Денисова, Ф.М. Раянова, З.С. Беляєвої, Г.Ю. Бистрова, К.А. Шайбекова, в яких поєднується розробка загальнотеоретичних і конкретних (практичних) проблем правового регулювання сільського господарства.

Трудові відносини, що складаються в процесі сільськогосподарської виробничої діяльності аграрних підприємств та інших суб'єктів сільськогосподарського виробництва, характеризуються істотними особливостями, що повинні знаходити своє відображення в змісті відповідних правових норм [3, с. 55].

Оскільки праця в аграрному секторі економіки – це органічне використання природних якостей землі в процесі виробничої сільськогосподарської діяльності, то тут трудові відносини по суті є складними земельно-трудовами чи еколого-трудовами відносинами, як зазначає Н.І. Тітова [8, с. 149].

Одним із визначальних елементів, що складають сутність діяльності аграрних підприємств, виступають трудові відносини, передусім членів виробничих кооперативів та фермерських господарств.

Порівняно з іншими галузями виробництва праця в галузі сільського господарства має свої особливості, які разом із характером праці зумовлюють особливий режим робочого часу, часу відпочинку, оплати та охорони праці сільських працівників.

Дослідження показало, що реформування аграрного сектору економіки вплинуло на розвиток фермерства в Україні. Така організаційно-правова форма господарювання, як фермерське господарство, характерна лише для аграрної галузі і не застосовується в жодній із інших галузей. Праця у фермерському господарстві має свої особливості. Трудове законодавство мусить регулювати трудові відносини не лише найманих працівників, які працюють у фермерському господарстві, а і його членів, що надаватиме однакові гарантії для всіх працівників щодо оплати праці, відпочинку, робочого часу, оплати та охорони праці.

Тривалий час в аграрному секторі нашої економіки було дві форми власності: державна і колгоспно-кооперативна. На базі державної форми власності виробництвом сільськогосподарської продукції займалися радгоспи, інші державні сільськогосподарські підприємства, а на базі колгоспно-кооперативної фактично єдиним суб'єктом аграрних відносин були колгоспи. Галузь колгоспного права регулювала відносини, суб'єктом яких виступали лише колгоспи. Суспільні відносини за участю радгоспів, інших державних сільськогосподарських підприємств регламентувались різними галузями права: земельним, трудовим, цивільним, адміністративним, фінансовим та іншими [3, с. 57].

Разом з тим у процесі організації сільськогосподарського виробництва складалася велика кількість різноманітних суспільних відносин, у зв'язку з чим сільське господарство, будучи цілісним об'єктом управління, самостійною сферою матеріального виробництва, у правовій сфері розпадалося на «зони» впливу численних галузей права. Водночас нехтувались істотні особливості сільськогосподарського виробництва як процесу землевикористання, що завжди об'єднували сутність діяльності різних аграрних суб'єктів.

Це пов'язано як із специфікою господарювання, «унікальними природно-біологічними факторами цієї галузі економіки, яка використовує землі сільськогосподарського призначення як основний і незамінний засіб виробництва, так і зі значенням продовольчої продукції як життєбезпечувального фактору для всього суспільства» [8, с. 5].

У зв'язку з цим воно об'єктивно потребувало «власного» правового регулювання трудових відносин.

Отже, об'єктивна потреба комплексного підходу до правового регулювання відносин у сільському господарстві, яке б враховувало специфіку сільськогосподарського виробництва, зумовила формування комплексної спеціалізованої галузі сільськогосподарського законодавства та однойменної галузі права [7, с. 72].

Як відзначалося рядом науковців (Н.І. Тітовою, І.Ф. Казьмінім, Г.Ю. Бистровим), значну роль у про-

цесі становлення сільськогосподарського права відіграв розвиток аналогічного законодавства, формування його як системного галузевого утворення.

Вперше в правовій науці ідея про формування нової комплексної галузі сільськогосподарського права була висловлена професорами В.М. Чхіквдзе та Ц.А. Ямпольською в 1967 році [11, с. 36].

Перше ж розгорнуте визначення сільськогосподарського права як галузі права в літературі дає М.І. Козирь [4, с. 43–51]. Автор виділяє об'єктивні і суб'єктивні передумови формування сільськогосподарського права, дає поняття предмета цієї галузі права, методу, системи, розкриває значення сільськогосподарського права для підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Прихильники сільськогосподарського права по-різному розглядають цю галузь. Одні автори (М.І. Козирь, Н.І. Титова, Г.Ю. Бистров, О.А. Кічагова, В.В. Петров, М.В. Сторожев, Ф.М. Раянов, З.С. Беляєва, Г.В. Чубуков, О.О. Погрібний, І.Е. Середа, В.І. Семчик) вважають, що сільськогосподарське право – це комплексна галузь права. Інші – (В.С. Шелестов, Л.І. Левітін, О.О. Головка) стверджують, що сільськогосподарське право слід розглядати як самостійну галузь права. Ще інші (В.В. Лаптев, В.С. Мартем'янов, В.В. Тадевосян) вважають його підгалуззю чи розділом господарського права або (З.А.Павлович) агропромислового права. В аграрно-правовій науці були висунуті і заперечення щодо можливості існування сільськогосподарського права як галузі права (І.Ф. Панкратов, В.З. Янчук, І.Ф. Казьмін, В.М. Яковлев, С.М. Братусь, Я.Я. Страутманіс, Р.З. Лівшиць), які зумовлені запереченням існування в структурі права комплексних галузей та браком власного предмета правового регулювання.

Праця в сільському господарстві є настільки специфічною, що її не можна ототожнювати з працею в будь-якій іншій галузі економічної діяльності. Це потребує її особливого правового регулювання, у тому числі й охорони праці сільськогосподарських працівників через виокремлення правового підінституту охорони праці в сільському господарстві, який входить до правового інституту аграрних трудових правовідносин і за галузевою належністю є елементом системи аграрного права.

На основі критеріїв спільності виниклих проблем, способів їх вирішення та якісної однорідності правового матеріалу, що використовувався при цьому, виділено такі періоди розвитку процесу правового регулювання праці в сільському господарстві:

а) дореволюційний період зародження права на охорону праці в сільському господарстві (кінець XIX ст. – 1917 р.);

б) радянський період (1917–1991 рр.), який умовно можна розділити на три етапи:

1) виникнення і становлення правового регулювання охорони праці в сільському господарстві на базі норм радянського трудового і колгоспного права (1917–1967 рр.);

2) уніфікації правил техніки безпеки як для колгоспів, так і для державних сільськогосподарських підприємств (1967–1974 рр.);

3) удосконалення правового регулювання охорони праці в сільському господарстві шляхом систематизації спеціального законодавства внаслідок створення Системи стандартів безпеки праці (1974–1991 рр.).

в) сучасний період (1991 р. – до т. ч.). Розглядаючи розвиток правового регулювання праці в сільському господарстві в період Незалежності можна виділити 3 етапи розвитку правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві: I – починаючи з липня 1990 р. до лютого 1994 р., II – з лютого 1994 р. до грудня 1999 р. та III – з грудня 1999 р. дотепер.

Особливість сучасного розвитку трудових відносин у галузі сільського господарства полягає в тому, що в аграрному секторі економіки протягом останніх років відбувається процес реформування майнових та земельних відносин, і це змінило не лише виробничі відносини, але і трудові.

Особливостями трудових відносин у сільськогосподарському виробничому кооперативі є: по-перше, наявність двох категорій працівників: членів кооперативу, які одночасно є найманими працівниками, та найманих працівників; по-друге, стороною трудових відносин (а саме роботодавцем) є кооператив, юридична особа, а не власники підприємства чи уповноважені особи; по-третє, трудові відносини працівників-членів виробничого кооперативу, крім загальних статей КЗпП України, регулюються спеціальним законодавством; по-четверте, з працівниками-членами виробничого кооперативу і з найманими працівниками укладається трудовий договір; по-п'яте, статутами або іншими нормативними актами кооперативу може бути визначений перелік посад, які можуть займати виключно члени кооперативу, по-шосте, трудові відносини членів виробничого кооперативу виникають із складного юридичного складу: членства та трудового договору, а з найманими працівниками – лише з трудового договору.

Особливостями виникнення трудових відносин у фермерському господарстві є те, що фермерське господарство функціонує лише в галузі сільського господарства, правосуб'єктність членів фермерського господарства настає з 14-річного віку, сторонами трудових правовідносин є фермерське господарство і члени фермерського господарства, фермерське господарство і наймані працівники. Трудові відносини членів фермерського господарства на сучасному етапі регулюються статутом, а особи, залучені до роботи за трудовим договором (контрактом), – законодавством України про працю.

Трудові відносини членів фермерського господарства повинні регулюватися трудовим законодавством, а вже потім статутом. Тому ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» слід викласти в новій редакції:

«Стаття 27. Трудові відносини у фермерському господарстві».

Трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці його членів. У разі виробничої потреби фермерське господарство має право залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором.

Трудові відносини працівників-членів фермерського господарства регулюються трудовим законодавством України, цим законом, статутом та іншими нормативними актами роботодавця.

Статутом може бути визначений перелік посад, які можуть займати виключно члени фермерського господарства. Трудові відносини осіб, залучених до роботи за трудовим договором, регулюються трудовим законодавством України.

Аналіз ст. 319 проекту Трудового кодексу України показав, що положення цієї статті містять ряд недоліків. Тому пропонується викласти її в новій редакції: «Стаття 319. Зміна трудового договору працівника-члена виробничого кооперативу».

1. Працівник-член виробничого кооперативу має переважне право перед працівниками, які не є членами виробничого кооперативу, на його переведення на вакантну посаду, при умові наявності в нього відповідної освіти та кваліфікації.

2. Це право захищається в судовому порядку шляхом покладення на кооператив обов'язку щодо переведення працівника-члена виробничого кооперативу на відповідну посаду. Якщо така посада, на яку відповідно до рішення суду працівник-член виробничого кооперативу підлягає переведенню, на день виконання рішення суду вже зайнята іншим працівником, який не є членом виробничого кооперативу, такий працівник підлягає звільненню з роботи з виплатою вихідної допомоги.

Аналіз ст. 6 Закону України «Про охорону праці» показав, що ч. 2 ст. 6 слід удосконалити, виклавши її в такій редакції:

«Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилась виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля, коли в нього є достатньо вагомі підстави думати, що існує безпосередня і серйозна загроза для безпеки і здоров'я. Він зобов'язаний негайно повідомити про це безпосереднього керівника».

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що, на відміну від чинного Кодексу законів про працю, ч. 3 ст. 406 проекту Трудового кодексу України більш повно гарантує працівникам захищеність. Оскільки проектом визначено, що застосування дисциплінарних стягнень, не передбачених цим Кодексом та спеціальними законами, не допускається. У статуті юридичної особи можна буде передбачати лише ті стягнення, які будуть визначені в Трудовому кодексі України та в спеціальному законі. Тому, у разі прийняття проекту ТК України в такій редакції, потрібно буде вносити зміни до спеціальних законів, в яких зараз вказано, що певні види стягнень можуть передбачатися в Статутах.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених розвитку правового регулювання праці, специфіка праці в сільському господарстві, яка зумовлює особливості правового регулювання робочого часу, часу відпочинку, оплати та охорони праці, залишилася поза увагою дослідників у період реформування аграрного сектору економіки.

Це свідчить про актуальність та необхідність проведення подальших наукових досліджень з проблем правового регулювання трудових відносин сільськогосподарських працівників у трудовому праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року, №973-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекций в 2 т. – Свердловск, 1973. – Т. 1.
3. Єрьоменко В. Підстави виникнення трудових правовідносин у колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських (фермерських) господарствах, кооперативах // Право України. – 1997. – № 6. – С. 51–55.
4. Козырь М.И. Советское сельскохозяйственное право: тенденции становления и развития // Советское государство и право. – 1973. – № 6.
5. Левитин Л.И. Правовое регулирование труда в сельском хозяйстве (аграрно-правовой аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Алма-Ата, 1986. – 38 с.
6. Петров В.В. Образование сельскохозяйственного права – результат развития системы советского права // Советское государство и право. – 1974. – № 1.
7. Титова Н.И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий / Н.И. Титова. – М. : Юрид. л-ра, 1978.
8. Титова Н.І Сільськогосподарське право і регулювання праці працівників сільськогосподарських підприємств // Радянська держава і право. – 1981. – № 3.
9. Титова Н.І. Продовольча проблема: земля, труд (правові аспекти) / Н.І. Титова. – Львів : Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1989.
10. Титова Н.І. Розвиток радянського сільськогосподарського законодавства в умовах перебудови // Проблеми формування інститутів правової держави. – Львів, 1990.
11. Чхиквадзе В.М., Ямпольская Ц.А. О системе советского права // Советское государство и право. – 1967. – № 9.